- Title – व्युत्पत्तिवाद
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 5 / 10
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning – प्रतियोग्यसमानाधिकरणेति प्रतियोग्यसमानाधिकरण
- End – प्रतियोगिमत इवतत ध्वंसादि मलोपिका
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - नव्य न्याय
- Revisor -
- Author - गदाधर भट्टाचार्य
- Remarks- अपूर्ण

Pallavi Singh

१ प्रतियोग्यसमानाधिकरणेति प्रतियोग्यसमानाधिकरणयद्रूपावच्छि
न्नसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगिता [illegible] नवच्छेदको

अत्रोच्यते प्रतियोग्यसमानाधिकरण यत्समानाधिकरणात्यं
ताभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नं यन्न भवति तेन समं तस्य
सामानाधिकरण्यं व्याप्तिः अन्यानिष्ठवह्नेर्धूमवत्यवृत्तिनिष्ठा
त्यंताभावप्रतियोगित्वेपि तत्प्रतियोगितानवच्छिन्नत्वेनावच्छि
द्यते धूमवति वह्निर्नास्तीत्यप्रतीतेः

योधर्मेत्तद्धर्मो वह्नित्वेन
येनकेनाचित्तसमं सामानाधिकरण्यं तद्रूपविशिष्टस्य तद्धर्मावच्छि
न्नप्रायवान्निरूपिता व्याप्तिरित्यर्थः दंडादेः साधारणपरंपरासंबंधे दंडत्वादि

च्छे

किमश्चर्मिर्गल्पि तैर्जं ड मन्यं ते मपि निमज्ज तु भीमस्तुताम नः

८

जमतिंकेशवंदामनंतामलेंखेमनंदोषदंरिद्रर्ंयदाम मदनमारणरावणनाशकं रुद्रवन
मातकनाशकरुद्रकं ॥

किमश्च

श्रीमतेरामानुजायनमः शाब्दबोधे चैकपदार्थेऽपरपदार्थस्य संसर्गः संसर्गमर्य्या
दया भासते ॥ स च क्वचिद्भेदः क्वचिद्व्यतिरिक्त एवाधाराधेयप्रतियोग्यनुयोगिवि
षयविषयिभावादिः ॥ अभेदस्य प्रातिपदिकार्थे स्वसमानविभक्तिके[illegible]न स्वाव्यवहि
तपूर्ववर्तिनामपदेनोपस्थापितस्यैव संसर्गमर्य्यादया भासते ॥ यथा घटो नीलः नील
घटमानयेत्यादौ नीलघटाभेदान्वयस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात् घटादौ नीलादेः ॥ ननु
विरुद्धविभक्तिमत्पदार्थस्य नीलस्य घटः इत्यादौ नीलघटाभेदान्वयस्य सर्वानुभववि
रुद्धत्वात् स्वसमानविभक्तिकत्वं च स्वप्रकृतिकविभक्तिसजातीयविभक्तिकत्वम्

तः प्रतियोग्युपलक्ष्योर्दोषाभावच्छेदेन संयोग इत्यादिना व्याप्यत्वमिति तन्न
द्रव्ये संयोगसामान्याभावे मानाभावात् न च योग्यपदीयपावच्छिन्नशेषा
भाववत्त्वं तत्सामान्याभाववानिति व्याप्तेर्यावत्संयोगविशेषाभावए
वमानमयत्तद्व्योर न तु गमात् एवावच्छेदेन यावच्छिन्नोजाभावव
त्त्वस्योपाधित्वाच्च एतेन संयोगसामान्याभाववान् यावत्संयोगवि
शेषाभाववत्त्वादिति परास्तम् व्यर्थविशेषणत्वादप्रयोजकत्वान्नि
गीणत्वादेरुपाधित्वाच्च न च प्रतियोगिपनवच्छेदकत्वमेव व्यत्वात्वरं भा दे
वावच्छेदकत्वं गुणपनवच्छेदकप्रमेयत्वादेस्तादभावावच्छेदकत्व
प्रसंगात् पप्याच घटपूर्ववृत्तित्वस्य प्रतिदंडं वकृ सामानाधिक
र एवस्य वाप्रतिधूमं संसिन्नत्वापि दंडत्वं धूमत्वं वा तत्सामान्यस्या

6

कमेव साध्यतावच्छेदकमतीनां व्याप्तिः इत्थं चेदं द्रव्यं गुणकर्मान्य

त्वविशिष्टसत्वात् इत्यादौ सत्ताधिकरणगुणोनिष्ठात्यंताभावप्र दि

तियोगित्वेपि द्रव्यत्वादेर्नाव्याप्तिः सा पुनस्त्वविशिष्टसत्वादेर्गुणादा

ववृत्तेः सामानाधिकरण्यव्यक्तीनां भेदेपि निरूपकतावच्छेदकस्या

धिकरणतावच्छेदकस्य चैक्यान्नाव्याप्तिरेवं वह्नितादृशधूमत्वविशि

ष्टव्यापकवह्निसामानाधिकरण्यस्य रासभेपि सत्वात् धूमत्वादिम

तितादृशसामानाधिकरण्यपर्यन्तद्वृत्तिधूमत्वादिकं वा व्याप्तिः आद्याभिन्ना

द्वितीयात्वाभिन्नेतिप्येवं अप्यंकापिसंयोग्येतद्वृक्षत्वादित्यादि

संग्रहायासमानाधिकरणं तं तत्त्विदं संयोगिद्रव्यत्वादित्यत्राव्या

प्तिवारणाय तत्संयोगस्य साखावच्छेदेन वृत्तेर्वृक्षत्वावच्छेदेन सामा घा

न न्याभाववत्तौ विरोधाभावात् तत्वातीन्द्रियस्यापि संयोगस्य सत्वात् परि

३

घीभपावमेकविशिष्टापरत्वं विशिष्टं चकेवलादन्याद्दितितदभावोमन्नास्ति
सहजत्तएवप्रतियोगिव्याधिकरणइतिवाच्यम् तदुभयत्वंकिंनविशिष्ट
त्वादननितिरिक्तंनवात्तद्दवच्छिन्नाभावत्तदवच्छिन्नाभावात् वैशिष्ट्यविर
हेपिपरत्वपरत्वयोरुभयत्वस्योभयत्वेन तदभावस्यप्रत्यक्षसिद्धत्वा
त् नचतत्रव्याप्तिरेवउभयत्वापिकरणस्यमूर्तत्वस्यमनसिसत्वा
दितिवाच्यंतस्यात्वेप्युभयत्वेनरूपेणतत्रासत्वात् तत्रोभयमितिप्रतीते
र्वीरत्वात् अत्यंतपदस्यत्यंताभावत्वनिरूपकप्रतियोग्यसमानाधि
करणयस्यात्यंताभावत्वनिरूपकप्रतियोगितापास्यवच्छिन्नाभावमात्रव्यास
वेस्यैवाभावस्यत्वसमानाधिकरणात्यंताभावांतरभिन्नत्वात्तद्भेदस्य
स्वस्वरूपानतिरिक्तत्वापप्रतियोग्यसमानाधिकरणैर्वदुर्वेभावमात्राप्तेः

स्वे

7

वच्छेदकं तथा संयोगसामान्यस्यावच्छेदकं द्रव्यत्वादिकमित्यस्यापि तु वचस्त्वा
दिति संप्रदायः नवीनास्तु नतत्पतिकालावच्छेदेन पवनदोगुणस्य प्रतयावच्छे
देन घटगगनादिसंयोगस्य सामान्याभावो वर्तते तथा धूमवत्यपि विरहो
दहनस्य इह पर्वते नेति तं वेकृताग्नानोऽग्निरवह इति प्रतीतेः संयोगेन द्रव्यस्या
ननु व्याप्यवृत्तित्वात् वृत्तेरव्याप्यवृत्तित्वे वृत्तिमतो व्याप्यवृत्तित्वस्यासंत
सं संभावितत्वात् एवं प्रतियोगिसत्तारपि कालदेशयोर्देशकालभेदा
वच्छेदेन तदभावः तथा च तत्तत्साध्यकाव्याप्तिवारणाय तत्तनोपा
व देयं च सर्वत्रैव व्याप्यवृत्तिसाध्यके साध्यताप्रभेदेन व्याप्तिभेदादि
ति वदंति प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यं च प्रतियोगितावच्छेदकावच्छि
न्नासामानाधिकरण्यं तेन गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तावान् जा
तिमत्त्वात् मूर्तत्ववन्मूर्तत्वाभाववान् मूर्तत्वादित्यादौ नातिप्रसंगः न

७

लस्यात्यंताभाववत्वेपि विरोधाभावात् अन्यथात्यंताभावस्यका
लमात्रावृत्तित्वप्रसंगात् ध्वंसादिविशेषो यदेकस्यदेशभेदावच्छि
न्नंतथात्वमपरस्यतुस्वरूपावच्छिन्नमिति देशोकालस्येवका
लेदेशस्याप्यवच्छेदकत्वात् तच्छून्येचकाले तदभावस्यप्रतियोगि
व्यधिकरणत्वात् नचसंसर्गाभावविशेषोत्यंताभावः संसर्गाभा
वत्वंचसंसर्गारोपजन्यप्रतीतिविषयाभावत्वंजन्यताघटकनि
यमघटितमितिवाच्यम् तद्वदन्याववृत्तित्वरूपनियमस्यतत्रघ
टकत्वात् एवंनियमांतरस्याप्रवेशेपिनक्षतिरित्याहुः वस्तुतस्तेच
नियमाघटितमेवसंसर्गाभावादिलक्षणमनुपदमेवविवेचयिष्यते

राम
७

सर्वेषामेवाभावानां हेतुसमानाधिकरणात्यंताभावत्वानिरूपकप्रतियो
ग्यसमानाधिकरणात्यंताभावा [illegible] त्मकस्य स्वभेदस्य प्रतियोगित्वा
दभावस्याप्रसिद्ध्याव्याप्तेरव्याप्तेरिति संप्रदायः अत्र यंपदागोत्पत्तिदागौरित्यत्रा
तिव्याप्तिः प्रलयस्य गोध्वंसवत्वेन गविसंततावानधिकरणत्वात् सं
सर्गाभावमात्रोत्पत्त्यावधि [illegible] पदार्थस्पंदत्वदा द्व्यणुकं पदादृष्टे तदाजन्यं
ज्ञानं तु: एवं वा पदार्थदशायामदृष्टे तदानंदीपज्ञानाभित्यादावतिव्याप्तिः
द्व्यणुकत्वादेर्द्व्यणुकादिरूपस्यैवं तु प्रलयादिनिष्ठध्वंसप्रागभाव
प्रतियोगितावच्छेदकत्वान् न हि तत्पोसामान्याभाववत्वमतोऽपि एकवि
वि शेषप्रागभावविशिष्टांतरध्वंसवत्त्वापि समये सामान्यावच्छिन्नध्वंस
प्रागभावयोः संभव इति चेन्न प्रतियोगिमत्त इत्यत्र ध्वंसादिमत्तोपिका